

Dier&Recht

Paardenwelzijn op De Hollandsche Manege in Amsterdam

juni 2019

Inhoud

Samenvatting.....	3
Paarden in het wild en op de manege.....	4
Natuurlijk gedrag bij paarden.....	4
Paarden houden op een manege	5
Onderzoek naar De Hollandsche Manege.....	8
Methode van onderzoek	8
Constateringen	9
1. Onvoldoende vrije beweging en sociaal contact.....	9
2. Fijnstof.....	10
3. Schadelijke ammoniaklucht.....	13
4. Slechte hygiëne van voerplaats en waterbak.....	15
5. Afwijkend (gestoord) en agressief gedrag.....	16
6. Gezondheid paarden: hoeven, verwondingen, kreupelheid en drukplekken.....	18
7. Ondeskundige behandeling tijdens opzadelen, opstappen en lessen	20
8. Het uittrekken van manen om de paarden er mooier uit te laten zien	21
9. Huisvesting in stands en boxen	22
De aangekondigde renovatie van DHM biedt geen soelaas	25
Conclusie	26

Samenvatting

Bij De Hollandsche Manege (DHM) in Amsterdam wordt niet goed met paarden omgegaan. Het dierenwelzijn is er door een slechte omgang met paarden en de huidige verouderde huisvesting onacceptabel laag. De aangekondigde verbouwing biedt geen soelaas: er is op deze locatie simpelweg te weinig plek om dierenwelzijn te waarborgen. DHM heeft de afgelopen jaren vele malen (toe)gezegd dat de paarden regelmatig in Andijk in de wei staan, maar dat is tot nu toe niet het geval. Gelet op alle omstandigheden is het onverstandig en onwenselijk om paarden in deze manege te houden.

Stichting Dier&Recht onderzoekt sinds 2018 het welzijn van manegepaarden in Nederland. In 2018 concludeerden we in een rapport¹ dat bij 80 procent van de maneges het dierenwelzijn matig tot slecht is. In dit overzicht kwam ook DHM er slecht van af. Opmerkelijk, omdat een van de drie vennoten officiële functies heeft in de paardenwereld, en mede bepaalt hoe maneges met paarden moeten omgaan.

Illustratief voor de wijze waarop DHM paarden behandelt, zijn de hoge ammoniakwaarden van de stallucht, een gevolg van gebrekkige ventilatie en onvoldoende schoonmaken. Paarden staan er vaak in hun eigen mest en in de urinestank. 20 à 24 uur per etmaal staan ze alleen in hun stand of box. De stands zijn zo klein dat de paarden niet languit kunnen liggen, met slaaptkort als gevolg. In de stands staan ze meestal aangebonden met een touw, dat continu achter hun oren trekt.

In de onderzoeksperiode – DHM werd steekproefsgewijs bezocht in 2017 en 2018 en met grote regelmaat in december 2018 t/m april 2019 – kwamen de paarden nooit buiten. De uren die ze buiten hun stand of box doorbrachten, werden ze bereden. Als de paarden al mochten loslopen, dan was dat in de overdekte, stoffige rijhallen. Een enkel paard mocht een nacht los in de rijbak, sommige liepen nooit los en andere slechts twee keer per week twintig minuten.

Paarden zijn kuddedieren met natuurlijke behoeften, zoals om samen buiten los te lopen, te grazen en staand of liggend te rusten. Als ze onvoldoende natuurlijk gedrag kunnen vertonen, raken ze gefrustreerd, en worden welzijn en gezondheid geschaad. Dit laatste is het geval bij DHM. De paarden maken een lusteloze indruk en vertonen soms stereotiep gedrag, zoals eindeloos luchtzuigen, schrapen met hun tanden en bijten op hout. De ruiters, vaak kinderen, wordt geen respectvolle omgang met paarden bijgebracht. Schoppen en slaan van de dieren wordt niet bestraft.

De gemeente Amsterdam heeft het pand waarin DHM is gevestigd in 2018 verkocht aan Stadsherstel NV. Stadsherstel heeft een renovatie aangekondigd, maar de locatie biedt onvoldoende mogelijkheden voor een acceptabel paardenleven. Het plezier dat de mensen er beleven aan het paardrijden (meestal rondjes), staat in geen enkele verhouding tot het leed dat de paarden wordt aangedaan. Het gaat daarbij niet alleen om misstanden, maar ook en vooral om het volledig ontbreken van positieve stimuli, van perioden met (enig) geluk voor de paarden. De eigenaar zegt badinerend dat er ook mensen in een flat moeten wonen; hetzelfde argument dat varkensboeren gebruiken. En inderdaad: het dierenwelzijn van de paarden in DHM is wat Dier&Recht betreft niet

---

¹ <https://www.dierenrecht.nl/sites/dierenrecht.nl/files/field/attachment/rapportmisstandenopdemanege-final.pdf>

substantieel beter dan het leven van varkens in de in de intensieve veehouderij.

Dier&Recht wil dat er een alternatief komt voor de paarden van DHM. Op deze locatie valt geen diervriendelijke manege te realiseren. Het zou goed zijn als de eigenaren en klanten van DHM en haar klanten erbij stil zouden staan wat ze de paarden aandoen, en zich af zouden vragen hoe het anders kan.

De negen constatering in dit rapport zijn voorgelegd aan DHM. Een klein deel van hun opmerkingen heeft geleid tot aanpassingen. Hun reactie is kort samengevat toegevoegd. Het rapport steunt op een uitgebreide onderbouwing en bewijsvoering.

Paarden in het wild en op de manege

Natuurlijk gedrag bij paarden

Paarden² zijn kuddedieren. Hun gedrag is afgestemd op het functioneren in een groep. Eten gebeurt in een sociale context, vaak op enkele meters afstand van vaste vrienden. Dagelijks besteden paarden zo'n 60 tot 80 procent van de tijd aan rustig samen rondlopen en grazen.

Paarden eten hoofdzakelijk grof ruwvoer, zoals gras, aangevuld met wat struikgewas, kruiden of bast. Ze rusten dagelijks enkele uren staand en zo'n 30 tot 45 minuten platliggend. Ze rollen om zich te ontdoen van jeuk, losse haren en parasieten, en om te ontspannen.

Als een paard geen natuurlijk gedrag kan vertonen, komt dit in extreme gevallen tot uiting in abnormaal, zogenoemd 'stereotiep' gedrag, zoals ijsberen, luchtzuigen, houtbijten en agressie jegens soortgenoten.³ Het is wettelijk verplicht om gehouden dieren, zoals manegepaarden, in staat te stellen tot natuurlijk gedrag. En het is verboden om hun gezondheid en welzijn zonder redelijk doel te schaden.⁴

Paarden zijn sociaal vaardige dieren. In kuddes voelen ze zich beschermd en gaan ze complexe relaties aan. Fysiek contact is belangrijk voor ze, bijvoorbeeld om elkaar te begroeten of genegenheid te tonen. Ze verzorgen elkaars vacht door bij elkaar in de nek, rondom de schoft en op de billen te krabben met hun tanden. Dit heet 'groomen' of 'krabbelen'.⁵

---

² In dit rapport wordt in veel gevallen de pony's ook onder paarden geschaard.

³ Pag. 9. Komt bij 9 procent van de bezoeken voor, zie:

<https://www.dierenrecht.nl/sites/dierenrecht.nl/files/field/attachment/rapportmisstandenopdemanege-final.pdf>

⁴ Wet dieren en artikel 1.3 en 1.6 Besluit houders van dieren

⁵ Feh, C. and J. de Mazières, Grooming at a preferred site reduces heart rate in horses. *Animal Behaviour*, 1993. 46(6): p. 1191-1194. 12.

McBride, S.D., A. Hemmings, and K. Robinson, A preliminary study on the effect of massage to reduce stress in the horse. *Journal of Equine Veterinary Science*, 2004. 24(2): p. 76-81. 13.

Dierendonck, Lessen Paard, Opleiding Toegepast Diergedrag aan ODISEE Hogeschool. 2015. 14. Van Dierendonck, M.C., et al., Differences in social behaviour between late pregnant, post-partum and barren mares in a herd of Icelandic horses. *Applied Animal Behaviour Science*, 2004. 89(3): p. 283-297

Paarden sluiten hechte vriendschappen. Ruinen en hengsten ontwikkelen vriendschappen door met elkaar te spelen; merries zijn meer geneigd om samen te rennen.⁶ Een vriendschap uit zich onder andere in samen eten, aandacht hebben voor de beleving van de ander (als de één ergens naar kijkt, kijkt zijn vriend ook), elkaar krabbelen en dicht bij elkaar zijn.

Paarden moeten minimaal enkele uren per dag fysiek contact met elkaar hebben, bij voorkeur door samen los te lopen, of anders door elkaar te krabbelen in boxen met lage tussenschotten in een groepsstal. Bij het plaatsen van paarden moet rekening gehouden worden met hun karakter en de beschikbare ruimte. Om conflicten te voorkomen, horen paarden op een correcte manier aan elkaar geïntroduceerd te worden. Verder moeten ze voldoende ruimte hebben, permanent beschikken over water en een groot deel van de dag over adequaat voer. De kudde moet sociaal stabiel zijn.^{7 8}

Paarden houden op een manege

In Nederland bestaat momenteel geen specifieke wetgeving voor paarden. De sector en de verschillende brancheorganisaties hebben in sommige gevallen wel regels en normen opgesteld, maar die zijn niet wettelijk verplicht. Voorbeelden zijn het *Paardenbesluit*, de *Gids voor Goede Praktijken* en de handleiding *Keurmerk Paard en Welzijn*.⁹ Deze gidsen geven minimumnormen aan.

Wel gelden de algemene wetten voor houders van dieren ook voor de houders van paarden. Het *Besluit houders van dieren* en de *Wet dieren* stellen dat je dieren niet verwaarlozen of mishandelen mag. Net als iedere diereneigenaar moeten paardenhouders hun dier(en) voldoende verzorgen, en huisvesten op een manier die bij het dier past. Een dier mag bijvoorbeeld niet zózeer beperkt worden in zijn leefruimte dat hem onnodig lijden of letsel wordt toegebracht. Ook moeten dieren voldoende ruimte hebben om hun fysiologische en ethologische behoeften te bevredigen.¹⁰

In de *Wet dieren* staat dat dieren een intrinsieke waarde hebben, die gerespecteerd moet worden.¹¹

De kwaliteit van een paardenhouderij wordt voor een groot deel bepaald door de mate waarin paarden natuurlijk gedrag kunnen vertonen.¹² Met grote regelmaat vrij in de kudde lopen (zonder ruiters), is voor een paard het allerbeste. Zéker als de rest van de dag bestaat uit het rond sjokken met een (vaak) ondeskundige ruiters. De paarden moeten regelmatig naar buiten kunnen, dat verhoogt de kans op natuurlijk gedrag aanzienlijk. Het beste is het om de groepsstallen te laten aansluiten op een weide (gras) of paddock (zand), zodat de paarden zelf kunnen kiezen of – en wanneer – ze buiten of

---

⁶ De Giorgio, F. and J. Schoorl-De Giorgio, Learning Animals Education programmes of The Institute for Zooanthropology, M.S.M. Pesie, Editor. 2013-2014; Sigurjónsdóttir, H., et al., Social relationships in a group of horses without a mature stallion. *Behaviour*, 2003. 140(6): p. 783-804.

⁷ Leenstra, F.R., et al., Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden: inventarisatie en prioritering en mogelijke oplossingsrichtingen. 2007, Animal Sciences Group; Visser, Reactie op Gids voor goede praktijken van de Sectorraad Paarden. 2011, Wageningen UR Livestock Research; Jackson, J., Horse owners guide to natural hoof care. 2002: Star Ridge Pub.; Waring, G.H., Horse behavior. The behavioral traits and adaptations of domestic and wild horses, including ponies. 1983: Noyes Publications.

⁸ Crowell-Davis, S.L., K.A. Houpt, and J. Carnevale, Feeding and Drinking Behavior of Mares and Foals with Free Access to Pasture and Water 1. *Journal of animal science*, 1985. 60(4): p. 883-889

⁹ Zie Bijlage I voor een overzicht van diverse normen voor de huisvesting van paarden op een manege.

¹⁰ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2018-07-01>

¹¹ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2019-01-01>

¹² Crowell-Davis, S.L., Social behaviour of the horse and its consequences for domestic management. *Equine Veterinary Education*, 1993. 5(3): p. 148-150.

binnen willen zijn.¹³ Als paarden stereotiep gedrag vertonen, betekent dit dat ze zwaar gefrustreerd zijn – gefrustreerd omdat ze gedwarsboemd worden in hun natuurlijk gedrag. Verveling, gebrek aan vrije beweging en sociale contacten, slecht behandeld worden als gevolg van onkunde en onwetendheid: het zijn veelvoorkomende oorzaken van stereotiep gedrag bij manegepaarden.

Volgens het in 2011 door de Dierenbescherming opgestelde *Paardenbesluit*, dat minimumnormen benoemt, moeten paarden minimaal vier uur per dag vrij kunnen bewegen.¹⁴ Vier uur is de absolute ondergrens. Bij de inrichting van de verblijven voor paarden dient rekening te worden gehouden met hun soorteigen gedrag. En de verzorging van paarden moet zijn afgestemd op het individuele dier.

Stichting Dier&Recht vindt een minimum van vier uur loslopen per dag nog steeds te weinig. Het is voor paarden uitermate belangrijk om te kunnen foerageren, rollen, ontspannen, sociaal gedrag te kunnen vertonen, genoeg frisse lucht te hebben en rond te kunnen kijken. Paarden besteden van nature zo'n zestien uur per dag aan rustig rondstappen en grazen in de kudde. Als ze na lang op stal te hebben gestaan eindelijk naar buiten kunnen, bewegen ze uitbundig.¹⁵ Als paarden zelf kunnen kiezen, staan ze vrijwel altijd buiten en niet binnen.¹⁶ Dit geldt in het bijzonder wanneer er buiten andere paarden aanwezig zijn.¹⁷ De Raad voor Dierenaangelegenheden, een onafhankelijke raad van deskundigen, die de regering adviseert op het gebied van dierenwelzijn, stelde al in 2003:

“Het natuurlijke gedrag van paarden impliceert dat de dieren het beste zullen functioneren in een sociale, ruime en stimulerende omgeving met ruime mogelijkheden tot uitwijken (vluchten), beweging en foerageren. In de praktijk worden dieren dikwijls voor lange perioden in relatief krappe huisvestingssystemen gehouden, waarbij de mogelijkheden tot contact, interactie met de omgeving, beweging en foerageren beperkt zijn. Onderzoek wijst op een relatie tussen dergelijke beperkingen en het optreden van zogenaamde stalondeugden (abnormale gedragingen).”¹⁸

Onderzoeken tonen aan dat paarden van nature ongeveer drie uur per dag stand rusten. Langer op een plek stilstaan is onnatuurlijk. Het beperken van de mogelijkheid tot natuurlijk gedrag – zoals sociaal gedrag en foerageren – of in meer algemene zin ‘stimulusdeprivatie’ (denk aan onthouding van vrije beweging en grazen), draagt bij aan de ontwikkeling van stereotiep gedrag zoals kribbebijten, luchtzuigen en weven.^{19 20 21 22 23 24}

---

¹³ Neijenhuis, F., et al., Paardenhouderijen vergeleken: out of the box. 2012, Wageningen UR Livestock Research

¹⁴ 2011 Artikel 6 paardenbesluit. Zie <https://edepot.wur.nl/162382>

¹⁵ Houpt K. A., Houpt T. R., Johnson J. L., Erb H. N. en Yeon S. C., 2001. The effect of exercise deprivation on the behaviour and physiology of straight stall confined pregnant mares. *Anim Welfare* 10: 257-267

¹⁶ Houpt K. A. en Houpt T. R., 1988. Social and illumination preferences of mares. *J Anim Sci* 66: 2159- 2164

¹⁷ Lee J., Houpt K. en Doherty O., 2001. A Survey of Trailing Problems in Horses. *J Equine Vet Sci* 21 (5): 237-241

¹⁸ <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2003/03/03/mogelijke-dierenwelzijnproblemen-in-de-paardenhouderij>

¹⁹ Luescher U. A., McKeown D. B. en Dean H., 1998. A cross-sectional study on compulsive behaviour (stable vices) in horses. *Equine Vet J Suppl* 27: 14-18

²⁰ McGreevy P. D., Cripps P. J., French N. D., Green L.E. en Nicol C. J., 1995. Management factors associated with stereotypic and redirected behaviour in the Thoroughbred horse. *Equine Vet J* 27: 86– 91

²¹ Krzak W. E., Gonyou H. W. en Lawrence L. M., 1991. Wood chewing by stabled horses, diurnal pattern and effects of exercise. *J Anim Sci* 69: 1053–1058 86. Mills D. S. en Davenport K., 2002.

²² The effect of a neighbouring conspecific versus the use of a mirror for the control of stereotypic weaving behaviour in the stabled horse. *Anim Sci* 74: 95-101

Op een manege lopen paarden zo'n twee tot vier uur per dag. De ruiters die op de paarden rijden, zijn wisselend van gewicht en van manier van omgaan met de dieren. Hoeveel gewicht paarden kunnen verdragen, verschilt per paard. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat sommige paarden er zichtbaar last van hebben als het gewicht dat ze dragen zwaarder is dan 13 procent van hun eigen lichaamsgewicht. Andere paarden tonen pas tekenen van pijn als de last op hun rug 20 procent van hun eigen gewicht is.²⁵

Er zijn verschillende methoden om paarden te onderwerpen aan de wil van de ruiter. Op veruit de meeste conventionele paardenbedrijven wordt gewenst gedrag mentaal en fysiek afgedwongen. Mentale dwang wordt uitgeoefend door paarden sociaal te isoleren tijdens de training: denk aan een join-up²⁶ of longeren. Veruit het meest wordt er echter getraind met het fysiek afdwingen van gewenst gedrag door pijnprikkels te geven via een ijzeren bit in de mond, dat inwerkt op het tandvlees, de mondhoeken, het verhemelte en de tong – soms met een ketting om de kin om ook daar te kunnen 'inwerken'. In de mond treft men regelmatig verwondingen aan van tandvlees, tong en lippen als gevolg van de inwerking van bit en neusriem.²⁷ Er zijn ook bidden met hefboomwerking: via de teugel kan dan ook druk worden uitgeoefend achter de oren van het paard, om het hoofd nog meer in een bepaalde houding te dwingen.

Met zijn benen en zit gebiedt de ruiter het paard om voorwaarts, zijwaarts of achterwaarts te gaan. Het duwen met de benen wordt regelmatig versterkt met sporen: metalen beugels die aan de hiel van de laars van de ruiter zijn bevestigd. Er zijn sporen met een bolletje, een punt, een draaiend wielletje met of zonder punten, et cetera. In feite kan men het paard hiermee preciezer in de ribben prikken of schoppen. Met enige regelmaat heeft dit verwondingen tot gevolg.

---

²³ Redbo I., Redbo-Torstensson P., Odberg P. O., Hedendahl A. en Holm J., 1998. Factors affecting behavioural disturbances in race-horses. *Anim Sci* 66: 475-481

²⁴ McGreevy P. D., French N. P. en Nicol C. J., 1995. The prevalence of abnormal behaviours in dressage, eventing and endurance horses in relation to stabling. *Vet Rec* 137: 36-37

²⁵ Matsuura, A., et al., Method for estimating maximum permissible load weight for Japanese native horses using accelerometer-based gait analysis. *Equine Veterinary Science*, 2012. 44(10): p. 1041-1044.

Powell, D.M., et al., Evaluation of indicators of weight-carrying ability of light riding horses. *Journal of Equine Veterinary Science*, 2008. 28(1): p. 28-33.

Oldruitenborgh-Oosterbaan, M.M.S., A. Barneveld, and H.C. Schamhardt, Effects of weight and riding on workload and locomotion during treadmill exercise. *Equine Veterinary Journal*, 1995. 27(S18): p. 413-417.

Gunnarsson, V., et al., The effect of rider weight and additional weight in Icelandic horses in tölt: part II. Stride parameters responses. *Equine Veterinary Science*, 2017. 39(9): p. 1567-1572.

²⁶ Het rond laten lopen van een paard in een afgesloten ruimte tot het de signalen van 'overgave' vertoont, meestal geassocieerd met het nabootsen van kudde gedrag volgens de visie van Monty Roberts.

²⁷ Tell, A., et al., The prevalence of oral ulceration in Swedish horses when ridden with bit and bridle and when unriden. *The veterinary journal*, 2008. 178(3): p. 405-410.

Björnsdóttir, S., et al., Bit-related lesions in Icelandic competition horses. *Acta Veterinaria Scandinavica*, 2014. 56(1): p. 40.

Onderzoek naar De Hollandsche Manege

DHM is een van de oudste maneges van Nederland, gehuisvest in Amsterdam in een monument uit 1882. De manege met rijsschool is gelegen tussen de Overtoom en het Vondelpark. De gemeente Amsterdam heeft de gebouwen van DHM in 2018 verkocht aan Stadsherstel Amsterdam NV, een onderneming die oude panden koopt, opknapt en verhuurt. De renovatie van de gebouwen van DHM door Stadsherstel gaat anderhalf jaar duren en zal ongeveer 2,1 miljoen euro kosten.²⁸

De manege en rijsschool worden geëxploiteerd door DHM. Dat is een vennootschap onder firma met drie vennoten (een echtpaar en hun zoon). Dier&Recht heeft herhaaldelijk met hen gesproken. In het rapport worden de vennoten om privacyredenen niet bij naam genoemd. Opmerkelijk is dat één van de vennoten nevenfuncties in de paardenwereld vervult. Hij is lid van de Commissie van Deskundigen van het Keurmerk Paard en Welzijn²⁹ én van het Vertrouwensloket van de Sectorraad Paarden.³⁰

Methode van onderzoek

Sympathisanten van Dier&Recht hebben DHM in 2017 en 2018 meerdere keren steekproefsgewijs bezocht, en in de periode december 2018 t/m april 2019 systematisch. Deze bezoeken gaven inzicht in de gebrekkige huisvesting in stands en boxen, en het lusteloze, depressieve gedrag van de meeste paarden. Verder bleek dat de paarden, op twee weken per jaar na, niet buiten loslopen en dat ze te weinig hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. Bezoeken vonden plaats op verschillende momenten van de week en de dag. Tijdens die bezoeken werd gesproken met de vennoten, met medewerkers en met klanten.

Tijdens de bezoeken is aandacht besteed aan:

1. hoeveelheid vrije beweging
2. uitmesten en stofmanagement
3. ammoniakwaarden³¹
4. hygiëne van voerplaats en waterbak
5. mentale gezondheid paarden: afwijkend gedrag
6. fysieke gezondheid paarden: conditie, verwondingen, kreupelheid, drukplekken
7. omgang met paarden tijdens opzadelen, opstappen en in de lessen
8. het uittrekken van manen om de paarden er mooier uit te laten zien
9. huisvesting in stands en boxen

De bevindingen zijn (deels) voorzien van beeldmateriaal en werden geanalyseerd door een ingenieur dierwetenschappen en een dierenarts verbonden aan Stichting Dier&Recht.

Dier&Recht heeft vóór publicatie van dit rapport alle constatering nog eens voorgelegd aan DHM. Bij elke constatering volgt in het kort hun reactie op de bevindingen van Dier&Recht.

---

²⁸ <https://www.mijnstadsherstel.nl/project/de-hollandsche-manege>

²⁹ <http://keurmerkpaardenwelzijn.nl/wordpress/prof-dr-marianne-sloet-voorzitter-commissie-van-deskundigen-keurmerk-paard-en-welzijn/>

³⁰ <https://www.sectorraadpaarden.nl/themas/dierenwelzijn/>

³¹ De ammoniakwaarden zijn gemeten met de BW GasAlert Extreme. Dit apparaat geeft tot 1 ppm nauwkeurig de ammoniakconcentratie in de omgeving weer.

Bij DHM worden zowel paarden als grote pony's gehouden. Het verschil tussen de dieren is niet altijd duidelijk omdat ze in grootte niet significant verschillen. Als er in het rapport wordt verwezen naar 'paarden', worden hiermee vaak ook de pony's bedoeld.

Constateringen

1. Onvoldoende vrije beweging en sociaal contact

Paarden lopen van nature graag, rustig stappend en grazend. Dit doen ze wel zestien uur per dag in een sociale context. Ze rusten slechts drie uur per dag, verdeeld in kleine pauzes over de hele dag. Paarden hebben geen dag- en nachtritme zoals mensen dat hebben.

Op een gemiddelde dag op DHM staan de paarden 20 tot 24 uur stil – aangebonden aan de muur in een stand, losstaand in een stand of los in een box. Ze vervelen zich dagelijks urenlang. Als ze uit hun stand of box komen, is dat om te werken in een rijles. Als ze geluk hebben, lopen ze ook nog even los in de stoffige binnenrijbak, waar ze ook kunnen rollen. Verreweg de meeste dagen is dit niet het geval. Op DHM bewegen de paarden hoofdzakelijk gedwongen met een ruiter op hun rug, en onvoldoende in vrijheid. Op twee weken vakantie per jaar na, waarin ze naar een weide in Andijk worden overgebracht, grazen de paarden nooit en komen ze slechts enkele weken per jaar buiten.

De paarden staan buiten de tijden dat ze bereden worden, opgesloten. Volgens diverse bronnen bij de manege is er geen schema om de paarden los te laten lopen, en worden enkele pony's slechts om de paar dagen even los gezet in de rijbak. In de observatietijd zijn er vijf momenten geweest dat één of enkele paarden losliepen in de binnenbak. De duur van het loslopen liep zeer uiteen: van vijf minuten rollen tot een nacht losstaan. Het ging afwisselend om enkele paarden, één paard en een groep paarden.

Tijdens de bezoeken die Dier&Recht aan de manege bracht, waren het steeds dezelfde paarden die even los mochten. Dit waren paarden die enkele dagen kreupel waren of vanwege een drukwond geen les hadden gelopen. Het ging dan o, om de paar dagen, twee of drie dezelfde paarden. Om toch wat beweging te krijgen, mag zo'n paard dan alleen of met een ander paard een aantal nachten in de rijbak staan.

Bij slechts één bezoek stonden er meer dan twee paarden tegelijk los in de rijbak. Op basis van onze observaties en gesprekken achten wij het zeer onwaarschijnlijk dat de paarden op momenten dat wij niet aanwezig waren, wél lang genoeg en in een groep los mochten lopen.

Uit gesprekken met medewerkers bleek dat deze het als een last ervaren om de paarden uit hun stand of box te halen en los te laten lopen in de bak. Na de renovatie, wanneer er twee binnenrijbakken zullen zijn en twee zeer kleine buitenpaddocks, ontbreekt nog altijd de ruimte om de ruim veertig paarden dagelijks los te laten lopen, en is het daarnaast zeer de vraag of hiertoe ook de wil bestaat bij management en medewerkers. Van die wil is weinig tot niets gebleken in de onderzochte periode.

De constateringen van Dier&Recht zijn gestaafd aan de hand van gesprekken op de manege met acht bij de manege betrokken personen. Op de vraag of de paarden ook weleens loslopen, werd door sommigen gezegd dat dit zelden gebeurt, en door anderen dat het nooit gebeurt. De antwoorden op

deze vraag varieerden: “Loslopen wordt wel geprobeerd, maar het gebeurt niet echt.” “Alleen duidelijk actieve paarden mogen even de benen strekken.” “Dit gaat een beetje op gevoel.”

In 2014 stelde DHM in reactie op vragen van de gemeenteraad (zie Bijlage II), dat alle paarden twee uur per dag loslopen in een kleine paddock of rijbak.³² Bij navraag door Dier&Recht in 2018 verklaarde DHM dat de paarden in groepen een nacht losstaan in de rijbak, doordat de groepen rouleren komt ieder paard zou ieder paard om de paar dagen een nacht los staan. Uit dit rapport blijkt dat noch het één, noch het ander juist is.

In 2017 stelde DHM dat er een weide beschikbaar zou komen in Andijk om daar groepen paarden te zetten.³³ Eén groep paarden zou dan in stands staan en de andere groep in de weide, en om de een à twee weken zouden ze van locatie wisselen. Ook dit is volgens onze observatie onjuist.

In een artikel van 11 mei 2019 op de website van Stadsherstel beweert de eigenaar van DHM dat de paarden individueel iedere zes à acht weken op de weide in Andijk komen.³⁴ Dit is onjuist.

De informatie die de eigenaren op dit punt naar buiten brengen, staat haaks op de observaties die door Dier&Recht gedaan werden.

Reactie DHM

- De paarden lopen 's nachts heel veel los in groepen. In elke rijbaan vijf.
- In de toekomst gaan de paarden om de zes tot acht weken naar Andijk, twee weken de wei in.
- Er is één paard dat niet bij andere paarden in de buurt wil staan.

2. Fijnstof

In DHM staan veel dieren in stallen dicht op elkaar, wat een hoog risico geeft op vervuilde lucht. De stallen van DHM worden twee keer per week schoongemaakt, op maandag en op donderdag. Viermaal werd tijdens bezoeken geconstateerd dat de paarden niet uit de boxen of stands worden gehaald bij het schoonmaken van de stallen. Volgens een stalhulp gebeurt dat nooit bij het schoonmaken. Bij DHM wordt gebezemd, geblazen (met een bladblazer) en opgestrooid met de paarden in de directe omgeving. De paarden – die vaak met hun neus vlak bij de grond staan, waar de concentratie (fijn)stofdeeltjes het hoogst is – krijgen dan de volle laag. In de stal inhaleren paarden zo het stof van het stro, vlas of zaagsel. (Fijn)stof veroorzaakt bij paarden longproblemen, zoals COPD1.³⁵

---

³² <https://amsterdam.partijvoordedieren.nl/vragen/schriftelijke-vragen-inzake-de-hollandsche-manege>

³³ <https://www.dewestkrant.nl/hollandsche-manege-moet-inkrimpen-1030/>

³⁴ <https://www.stadsherstel.nl/94/diversen/nieuws/details/manegehouder-vincent-valk-de-leergierigheid-is-het-leukst/?id=10389>

³⁵ Tremblay, G.M., et al., Effect of stabling on bronchoalveolar cells obtained from normal and COPD horses. *Equine veterinary journal*, 1993. 25(3): p. 194-197.

McPherson, E.A., et al., Chronic obstructive pulmonary disease (COPD): identification of affected horses. *Equine veterinary journal*, 1978. 10(1): p. 47-53.

Reactie DHM

- De bladblazers zorgen bij de paarden niet voor hoesten, het geeft geen irritatie en is niet gevaarlijk.
- Sommige paarden vinden het zelfs wel grappig en gaan met hun gezicht in de stofwolk staan.
- De andere paarden draaien zich om.

Het gebruik van een bladblazer terwijl de paarden in de stallen staan. Fijnstof waait de stallen in.

Kirschvink, N., et al., The use of cardboard bedding material as part of an environmental control regime for heaves-affected horses: in vitro assessment of airborne dust and aeroallergen concentration and in vivo effects on lung function. *The Veterinary Journal*, 2002. 163(3): p. 319-325.

Pirie, R.S., et al., Evaluation of nebulised hay dust suspensions (HDS) for the diagnosis and investigation of heaves. 2: Effects of inhaled HDS on control and heaves horses. *Equine veterinary journal*, 2002. 34(4): p. 337-342.

Curtis, L., S. Raymond, and A. Clarke, Dust and ammonia in horse stalls with different ventilation rates and bedding. *Aerobiologia*, 1996. 12(1): p. 239-247.

Vandenput, S., et al., Airborne dust and aeroallergen concentrations in different sources of feed and bedding for horses. *Veterinary Quarterly*, 1997. 19(4): p. 154-158.

Woods, P.S.A., et al., Airborne dust and aeroallergen concentration in a horse stable under two different management systems. *Equine Veterinary Journal*, 1993. 25(3): p. 208-213.

Webster, A.J.F., et al., Air hygiene in stables 1: Effects of stable design, ventilation and management on the concentration of respirable dust. *Equine veterinary journal*, 1987. 19(5): p. 448-453.

De paarden staan in de stands tijdens het uitmesten, een moment waarop veel ammoniak vrijkomt.

Rode ogen kunnen ontstaan door stof en te hoge concentraties ammoniak.

3. Schadelijke ammoniaklucht

Een van de stoffen die vrijkomen uit paardenmest is ammoniak. Het tast de longen en ogen van paarden (en mensen) aan en zorgt voor de urinelucht. Dierenarts Steenbergen die in vele paardenstallen ammoniakmetingen deed, stelt in het blad *Horses* dat de schadelijke invloed van ammoniakdampen op paardenlongen sterk wordt onderschat. De maximaal aanvaardbare ammoniakconcentratie in paardenstallen is volgens haar ongeveer 4 ppm (parts per million).³⁶

Hoewel de stallen verouderd zijn en er geen goed ventilatiesysteem is, worden ze maar twee keer per week uitgemest: op maandag- en donderdagochtend. Op twee verschillende dagen verrichtte Dier&Recht in zeven stands metingen van de ammoniakwaardes op hoofdhoogte en circa vijftien centimeter boven de grond. De metingen zijn steeds de dag vóór het uitmesten gedaan, op zondag en woensdag dus. De stands waarin werd gemeten zijn willekeurig gekozen. Er werd gemeten met een professioneel, geijkt apparaat.

Bij alle metingen, op één na, lag de waarde in de stallen boven de 4 ppm. Het gemiddelde op hoofdhoogte bedroeg 15 ppm en op grondhoogte 17 ppm. De hoogste waarden bedroegen 36, 24 en 16 ppm. Omdat paarden hun hoofd zowel vaak rechtop hebben, als vlak bij de grond, mogen beide waarden maximaal 4 ppm bedragen. De gemeten waarden kunnen zeer schadelijk zijn voor longen en ogen, en dienen te allen tijde voorkomen te worden.

Hoewel de ammoniak duidelijk te ruiken viel, en dus ook door DHM moet zijn opgemerkt, werden er tot nog toe geen maatregelen genomen.

Resultaten van de ammoniakmetingen:

Datum	Stand en naam paard	Uitslag hoofdhoogte (ppm)	Uitslag grondhoogte (ppm)
24-4-2019	1 – Hennesy	6	16
24-4-2019	2 – James	6	6
24-4-2019	3 – Jordan	8	11
24-4-2019	4 – Shakespeare	24	29
24-4-2019	5 – Olivier	16	4
28-4-2019	6 – Clover	9	8
28-4-2019	7 – Snow	36	45
Gemiddelde		15	17

Reactie DHM

- We hebben altijd alle deuren en luiken open, altijd een frisse stal.
- Er loopt nooit water langs de muren.
- Die hoge waarden kan ik me bijna niet voorstellen.
- De dierenarts zag geen enkel probleem toen ik vroeg naar het stalklimaat.
- Dan moet je niet op zondag komen meten, maar ook een keer op maandag of dinsdag

---

³⁶

Veel te hoge waarden bij ammoniakmetingen, vlak bij de paarden

4. Slechte hygiëne van voerplaats en waterbak

In de natuur eten en drinken paarden niet graag op de plek waar ze hun behoefte doen. De stands en boxen bij DHM zijn echter klein, waardoor de paarden gedwongen zijn om op één plek te eten, drinken, mesten en urineren. De stands en boxen worden twee keer per week uitgemest. Er ligt veel schoon stro in, dat is goed. Maar ook de drinkbakken liggen vol stro en hooi; in sommige bakken ligt zoveel dat het water haast ondrinkbaar is. De drinkbakken worden veel te weinig schoongemaakt. Op dit vlak worden de paarden slecht verzorgd en zelfs aan hun lot overgelaten.

Reactie DHM

- De waterbakken worden iedere week schoongemaakt.
- Veel paarden soppen hun eten erin. Dat vinden ze heerlijk. Moeten we ze dat afleren?
- Straks hebben ze allemaal slowfeeders. En ze krijgen allemaal drinktroggen, waardoor er altijd water op omgevingstemperatuur beschikbaar is.

De drinkbakken worden overgeslagen bij het schoonmaken van de stallen

5. Afwijkend (gestoord) en agressief gedrag

Afwijkend gedrag

Afwijkend gedrag is een indicatie voor stress, onjuiste voeding en ontoereikende huisvesting. Dieren die zich vervelen en een tekort hebben aan externe stimuli, compenseren dit met herhaald (stereotiep) gedrag, om maar iets te doen te hebben en niet weg te zakken in apathie of depressie.³⁷ Van de ongeveer veertig paarden vertoonden zeker acht paarden ernstig gestoord gedrag, zoals agressie en stereotypieën.

Twee paarden vertoonden bij ieder bezoek stereotiep luchtzuiggedrag. Het risico hiervan is het krijgen van koliek (buikpijn) en kort afgesleten tanden. Het hout in de boxen en stands was aangevreten. Dat aanvreten heet 'kribbebijten'. Het wijst op verveling of ruwvoertekort. Ook al krijgen paarden hooi en stro, ze hebben er behoefte aan om zelf te foerageren en van kruiden en struiken te eten. Eenzijdige voeding leidt tot verveling en kribbebijten. Eén paard op DHM schraapte continu met zijn tanden langs de tralies.

Agressief gedrag

Tijdens alle bezoeken aan DHM waren het steeds dezelfde vijf paarden die zich agressief gedroegen. Ze waren agressief naar elkaar of dreigden met de oren in de nek naar personen die voorbijliepen. Ook agressief gedrag wijst op een slechte mentale gesteldheid.

Reactie DHM

- Er is één paard dat kribbebijt, maar dat doet hij al zijn hele leven. Toen ik hem, Action Boy, kocht, deed hij dat al.
- Het zou best kunnen dat één witte en die bruine Action Boy luchtzuigen of kribbebijten.
- Er is veel is op te lossen als je het voerschema aanpast. Het gaat vooral om meer ruwvoer. Stereotiep gedrag is gewoon iets wat ze zichzelf hebben aangeleerd en waardoor ze endorfine vrijmaken. Daar voelen ze zich prettig bij. Dat is alles. Dat heeft niets te maken met de hoge ammoniakwaardes. Ook nadat er uitgemest is, staan de luchtzuigen en kribbebijten.

---

³⁷ De Raad voor Dierenaangelegenheden is een onafhankelijk raad van deskundigen die de regering adviseert op het gebied van dierenwelzijn. De raad stelt in één van zijn rapporten: "Beter dan de gedragssymptomen te bestrijden is het om de oorzaken van de ondeugden aan te pakken. McGreevy et al. associeerden verrijkte leefcondities (verblijf buiten de box en vrije beweging), sociale contacten en onbeperkte toegang tot ruwvoer met lagere frequenties van abnormaal gedrag in jonge volbloeden. In overeenstemming met deze bevindingen, blijken het meer naar buiten laten van de paarden en daar laten bewegen, het aanpassen van de stal of aanbieden van speeltjes, het beschikbaar stellen van (meer) hooi of takken en meer sociaal contact effectieve maatregelen tegen stalondeugden. Krzak et al. rapporteerden dat houtbijten aanzienlijk kon worden gereduceerd als de paarden naar buiten werden gelaten en werden getraind (in termen van beweging). In brede zin betekent dit dat het faciliteren van sociaal contact en foerageren, of wel het creëren van een meer stimulerende omgeving, geassocieerd zijn met een lage incidentie van stereotypieën." <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2003/03/03/mogelijke-dierenwelzijnproblemen-in-de-paardenhouderij>

Voorbeelden van agressief gedrag, de oren in de nek.

6. Gezondheid paarden: conditie, verwondingen, kreupelheid en drukplekken

Paarden kunnen verwondingen aan hoofd en rug oplopen door verkeerd tuig. Het gebruik van een bit kan verwondingen in de mond veroorzaken. Bij de paarden van DHM is bij de inspecties door Dier&Recht niet in de mond gekeken en werd geen medisch onderzoek verricht. De observaties, zoals het vaststellen van verwondingen, beperkten zich tot het exterieur van de dieren.

Conditie

Het voer lijkt in voldoende mate en kwaliteit aanwezig bij DHM. Alle paarden hebben een redelijke lichamelijke conditie.

Stram en kreupel

Het paard Hennesy is regelmatig stram. Dit paard heeft moeite met opstaan en gaan liggen en maakt noodgedwongen korte passen, waarbij de achterbenen weinig gebogen worden. Dit duidt op pijnklachten. Een ander paard, Snow, is zichtbaar kreupel. Hij heeft mogelijk een zoolzweer, de manege is hiervan op de hoogte.

Medewerkers van de manege geven aan dat de verzwakte dieren soms pijnmedicatie krijgen en vaker mogen loslopen. Dat betekent evenwel niet dat ze geen lessen hoeven te lopen. Er is geconstateerd dat een ruiter met behoorlijk wat overgewicht een halfuur op het kreupele paard Snow reed, voordat besloten werd haar een ander paard te geven. Daarna heeft Snow nog andere lessen moeten lopen, ondanks zijn onregelmatige gang.

Verwondingen

Er zijn drie paarden gezien met zichtbare verwondingen als gevolg van een niet goed passend zadel. Het passen van een zadel op de rug van een paard luistert heel nauw. Net als een knellende schoen kan een slecht passend zadel gemakkelijk zere plekken geven. 'Drukplekken' zijn kale of witte plekken met littekenweefsel als gevolg van langdurig schuren van een tuig. Omdat een paard een harige vacht heeft, zie je die plekken soms pas laat. Er is dan een open wond te zien, een kale schuurplek of een dikke zwelling.

Drukwonden door zadels werden soms niet tijdig onderkend. Op een gegeven moment is een drukwond zo pijnlijk dat een paard niet meer bereden kan worden. Gedurende drie maanden observatietijd zagen we dat paard Hennesy een open drukwond op de rug had. De wond ging herhaaldelijk open. Er ontstond een discussie tussen werknemers over de vraag of het paard wel of niet moest meelopen in de lessen. Uiteindelijk werd het dier bijna iedere dag bereden en genas de wond gedurende de observatieperiode niet.

De pony Dotje had een rugwond. Die was iets minder ernstig dan bij Hennesy, maar ze had wel kale plekken onder het zadel. Een ander paard had veel slijtage aan de haren onder het zadel. Dat hoeft niet per se pijnlijk te zijn, maar het geeft wel aan dat het zadel wrijving en mogelijk hittevorming veroorzaakt.

Bijna alle paarden inde stands hadden drukplekken op hun neus van de halsters in de stands. Een van de grote paarden had open wonden aan zijn lippen door ruw gebruik van een bit. Dit is waarschijnlijk een privépaard dat niet in de manegelessen meeloopt. Deze verwondingen genazen wel in de observatieperiode. Het gebruik van een bit is standaard bij DHM, ondanks het feit dat aangetoond is dat een bit, en zeker ondeskundig gebruik ervan, paarden pijn en frustratie kan bezorgen.

Reactie DHM

- De wond van Hennesy is een heel oude wond. Het zijn vooral schilfers, een soort eelt. De wond is nooit open, dat houden we heel goed in de gaten.
- Het zou kunnen dat Snow een zoolzweertje heeft.
- Als een paard kreupel is, wordt het uit de les gehaald. We laten hier geen kreupele paarden of paarden met drukplekken lopen. Daar letten we heel goed op.

Verwonding aan de rug die slecht geneest.

Verwondingen in de mondhoek door de neusriem en het bit.

7. Ondeskundige behandeling tijdens opzadelen, opstappen en lessen

Pony's bij DHM leggen de oren in de nek als er iemand met een zadel aankomt of als iemand aansingelt of wil opstappen. Ook vertonen ze 'singelnijd': een vorm van verzet en narrig gedrag tijdens het rijden. Dit wijst op een negatieve associatie met en/of weerzin tegen het opzadelen en rijden. Het kan duiden op rugpijn. Singelnijd wordt veroorzaakt door ondeskundig gebruik van een paard. Op de website Basisrijkunst.nl wordt onder andere gewezen op het verband tussen slecht passende zadels en stoornissen in de wervelkolom.³⁸

In de lessen bij DHM wordt zweepgebruik niet ontmoedigd. Ruiters die hun paard streng aanpakken en slaan, krijgen complimenten. De paarden zijn lusteloos en worden stelselmatig geschopt om ze harder te laten lopen. Als paarden steigeren of niet in galop willen, wordt er niet naar de oorzaak gekeken; het paard wordt vooruit gedwongen met de zweep, met trappen in de zijdes ('hard aandrijven'), of met sporen.

Paarden en zeker pony's kunnen maar een beperkt gewicht dragen. Op de DHM lijkt hier niet erg op gelet te worden, waardoor dieren regelmatig een te zware ruiters op hun rug hebben. Hiervoor is op de manege geen duidelijke regel. Vanuit de paardensector worden er nog onvoldoende eisen gesteld met betrekking tot ruitergewicht en belastbaarheid van paarden.

Reactie DHM

- Degenen die de paarden zadelmak maken, zijn een beetje lomp. Ze trekken de singel te strak en te hard aan, waardoor het paard een negatieve ervaring heeft. Als zo'n paard een beetje bijt, moet je het niet slaan; het snapt niet dat het een klap krijgt vanwege dat bijten.
- Als een paard zich verzet, is er niks aan de hand. Het komt door die slechte ervaring bij het zadelmak maken. Dat krijg je er nooit meer uit.
- We hebben goede stubben zadels, allemaal met een deken eronder.
- Als je het werk elke keer op dezelfde manier aanbiedt, gaan de paarden uiteindelijk correct reageren.
- Als ze merken dat iemand niet goed de leiding neemt, nemen ze zelf de leiding. Mensen moeten dat leiderschap aanleren. Het is 'vragen, gebieden, eisen, bestraffen'.
- De zweep moet altijd met mate worden gebruikt. Niet op de billen of schouders, maar achter de kuit. Onze instructeurs zeggen tegen de mensen: nooit de eerste keer meteen een klap geven: eerst aanleggen aan de huid, de tweede keer een tikje en de derde keer een klap.
- In het gebruik van sporen zijn we strikt. Dat moet je verdienen. Het hangt af van de kwaliteit van de ruiters.
- Er wordt echt wel gekeken naar het gewicht van mensen. Op de website staat dat we mensen boven de 100 kg mogen weigeren. We zijn met een persoon van 130 kg na één les gestopt. En ik heb een paar dames geadviseerd naar een diëtist te gaan en aangeboden het eerste consult te betalen.

---

³⁸ <https://www.basisrijkunst.nl/vanalles-nogwat/singelnijd/>

8. Het uittrekken van manen om de paarden er mooier uit te laten zien

De manen van de paarden van DHM worden met wortel en al uitgetrokken omwille van een schoonheidsideaal. Het wordt kennelijk mooi gevonden als de manen van paarden dun zijn en gemakkelijk gevlochten kunnen worden. Om dit te kunnen doen zonder dat het paard agressief reageert, worden de dieren in bedwang gehouden met een 'praam': een strak gedraaid touw om de bovenlip. Bij meerdere paarden van DHM is het gebruik van een praam tijdens het manentrekken geobserveerd. Het manentrekken en het gebruik van een praam om puur esthetische redenen is onethisch en dierenvriendelijk.

Een praam is bedoeld voor situaties waarin een paard een vervelende maar nuttige handeling rustig moet ondergaan, zonder verdoving, bijvoorbeeld een lichte medische ingreep. De werking van de praam om de bovenlip staat ter discussie. Sommige tegenstanders van 'onnodig' praamgebruik stellen dat het touw om de bovenlip zoveel pijn veroorzaakt dat het paard endorfine moet aanmaken om de pijn te verzachten. Voorstanders stellen dat het paard er niet veel last van heeft.³⁹ Stichting Dier&Recht vindt het gebruik van een praam omwille van een esthetisch doel zeer discutabel.

Reactie DHM

- Van manen trekken hebben ze niet veel last. Ik hoef geen praam te gebruiken. Geen issue met dierenwelzijn.

Gebruik van een praam – foto dient ter illustratie en is niet op DHM genomen.

---

³⁹ Lagerweij, E., Nelis, P., Wiegant, V., & van Ree, J. (1984). The twitch in horses: a variant of acupuncture. *Science*, 225(4667), 1172–1174. doi:10.1126/science.6089344

McCarthy, R. N., L. B. Jeffcott, and I. J. Clarke. "Preliminary studies on the use of plasma β -endorphin in horses as an indicator of stress and pain." *Journal of Equine Veterinary Science* 13.4 (1993): 216-219.

9. Huisvesting in stands en boxen

Paarden hebben voldoende ruimte nodig om van een staande tot een liggende positie te komen, om plat te liggen en om gemakkelijk weer op te staan.^{40 41} Verschillende landen stellen bij wet dezelfde eisen als De *Gids voor Goede Praktijken* en het *Paardenbesluit*, namelijk: het oppervlak van een stal moet minimaal tweemaal schofthoogte in het kwadraat: $(2 \times \text{schofthoogte})^2$ zijn. De huidige stands bij DHM voldoen hier niet aan, na de renovatie kloppen deze minimum maten waarschijnlijk wel.

Huisvesting in stands (pony's)

Stands worden in alle protocollen – zoals de *Gids voor Goede Praktijken*, het FNRS-sterrensysteem en het *Paardenbesluit* – afgeraden of zelfs verboden (zie Bijlage I). Er zijn momenteel 24 stands op DHM in gebruik voor de manegepony's. De voorste stands zijn iets ruimer dan de achterste. In de stands staan de pony's zijdelings naast elkaar, meestal aangebonden met een touw dat continu achter de oren trekt. Er zijn stands met dichte zijschotten, die sociaal contact vrijwel onmogelijk maken. Er zijn ook stands met open zijschotten. Er is daar iets meer sociaal contact mogelijk, maar nog altijd onvoldoende. De pony's kunnen elkaar wel zien, maar niet of met moeite aanraken.

Paarden liggen van nature ongeveer 45 minuten plat op de zij per dag. Dit kan niet in een stand. Ze kunnen wel opgericht liggen, met de benen vlak naast of onder het lichaam. In een stand kunnen de dieren niet rollen. Als ze toch proberen tot lig te komen of te rollen, komen ze vast te liggen of krijgen ze rukken aan hun nek via het touw waarmee ze zijn vastgebonden. Het vastliggen komt regelmatig voor op DHM. Aan het touw hangt een gewicht, waardoor er continu druk staat op het halster, achter de oren van het paard. Door jarenlang vaststaan in stands heeft een aantal paarden kale plekken op het hoofd. Als de pony's over hun touw stappen, kunnen ze zichzelf onderuit trekken. Uit verhalen van werknemers blijkt dat het regelmatig voorkomt dat pony's zichzelf omvertrekken of verstrikt raken als ze proberen te gaan liggen of te rollen in de stand.

Als de pony's liggen, liggen ze op de plek waar ze ook ontlasten en urineren.

De stands zullen na de verbouwing verdwijnen. Het worden boxen. Desalniettemin dient geconstateerd te worden dat er decennia lang stands gebruikt zijn en dat pony's hier ernstig onder hebben geleden. DHM had het negatieve effect van de stands kunnen compenseren door de dieren vaker los te laten in de rijbak. Dat is niet gebeurd.

---

⁴⁰ Visser, Reactie op Gids voor goede praktijken van de Sectorraad Paarden. 2011, Wageningen UR Livestock Research.

⁴¹ Pedersen, G.R., E. Søndergaard, and J. Ladewig, The influence of bedding on the time horses spend recumbent. *Journal of Equine Veterinary Science*, 2004. 24(4): p. 153-158

Zo staan de pony's op DHM in stands, zeker twintig uur per dag. (Beeld van voor de renovatie

Rollen of comfortabel languit liggen, wat paarden dagelijks doen in diepe slaap, kan niet in een stand. Het hoofd komt tegen de zijwand aan, en het touw dat vastzit aan de muur staat strak.

Huisvesting in boxen (paarden, geen pony's)

Huisvesting in een box is beter dan in een stand, omdat een paard in een box niet met een touw vast staat, en een klein rondje kan lopen. Ook kunnen de meeste paarden, mits de box groot genoeg is, gaan liggen en weer opstaan. Dat gaat in een gewone box (3x3 of 4x4 meter) iets beter dan in een stand. Toch heeft een paard in een box nog steeds te weinig de mogelijkheid om te bewegen. En liggen kan alleen op de plek waar het dier ook ontlast en urineert.

Op DHM staan enkele paarden in boxen met drie dichte zijkanten. Bij één box zijn een paar planken uit de zijkant verwijderd waardoor sociaal contact met een buurpaard mogelijk is. Snuffelcontact is op DHM wel mogelijk bij de stands, maar niet in alle boxen. Fysiek contact is in de boxen onmogelijk. Alleen tijdens het schaarse loslopen worden sommige paarden even samen gezet.

Sociaal gedrag is bij paarden geen vrijetijdsbesteding, maar iets waar ze continu mee bezig zijn. Paarden in een box hebben te weinig mogelijkheden om sociaal contact te hebben. In een box vervelen paarden zich meestal ernstig.

Paarden hebben van nature graag een weids uitzicht om overzicht te houden op de omgeving. Dit is nooit het geval bij DHM. De paarden hebben uitzicht op een muur. Het gebrek aan uitzicht werkt abnormaal gedrag in de hand.⁴²

Reactie DHM

- Ook voor mensen geldt dat niet iedereen in een villawijk met een jacuzzi, zwembad en tennisbaan kan wonen. Veel mensen wonen in een flat.
- Het is goed dat stadsbewoners, en zeker kinderen, in aanraking komen met het leven van vroeger, met de dieren. Dus laten we de dieren niet uit de stad halen.
- Het menselijk welzijn staat nog altijd boven het dierlijk welzijn.
- Dat de manege de stad uit zou moeten, alleen omdat er geen weilandje bij is, is onterecht.

Boxen met drie dichte zijkanten en aan de voorkant tralies.

⁴² Cooper J. J., McDonald L. en Mills D. S., 2000. The effect of increasing visual horizons on stereotypic weaving: implications for the social housing of stabled horses. *Appl Anim Behav Sci* 69(1): 67-83

De aangekondigde renovatie van DHM biedt geen soelaas

Op de website van Stadsherstel wordt het renovatieplan gepresenteerd als een oplossing voor de dierenwelzijnsproblemen van de manege.⁴³ Op de blauwdrukken is te zien dat een deel van de stands zal worden omgebouwd tot boxen, en dat een ander deel (de kleinere stands) wordt verbouwd tot 'loopstal'. Buiten komen twee kleine paddocks (met zand) van ongeveer drie bij negen meter.

Volgens een telefonisch gesprek met een woordvoerder van Stadsherstel gaat de renovatie zeker door. Op de website van Stadsherstel staat een bericht van 20 april 2019 dat er een crowdfunding is gestart voor het behoud van de manege.⁴⁴ Opzet is om de verloren glorie terug te brengen en het dierenwelzijn moet worden aangepast. Op 17 juni 2019 was van de benodigde € 500.000 slecht € 27.215 bereikt. Verder staat er: *“Stadsherstel kampt met een tekort van € 2,1 miljoen euro. € 1,6 miljoen hoopt zij via subsidies en bijdragen van fondsen bij elkaar te krijgen. Wij als Vrienden gaan ons inzetten om de ontbrekende € 500.000 via crowdfunding bij te dragen.”* Hoe zeker het “Levend Paardenmuseum” er zal komen, valt uit de tekst op de website niet op te maken.

Na de renovatie zal het welzijn van de paarden echter nog steeds niet gewaarborgd zijn.

De in het [Paardenbesluit](#) uit 2011 voorgestelde minimumnormen aan de huisvesting van paarden zullen ook na de verbouwing niet worden gehaald.

Zo stelt *Artikel 3.1* stelt dat bij de inrichting van de verblijven voor paarden rekening wordt gehouden met het soorteigen gedrag van paarden. Paarden zijn kuddedieren met de behoefte om samen te grazen, lopen, rennen, spelen en foerageren in de buitenlucht. De geplande paddocks zijn te klein en zodoende ongeschikt om in deze natuurlijke behoeften te voorzien. In de binnenbakken kunnen de paarden weliswaar samen lopen en rennen, maar is geen sprake van grazen of foerageren in de buitenlucht.

Artikel 5.2 stelt dat als paarden in groepen worden gehouden, zoals in de geplande loopstal, er voldoende mogelijkheden moeten zijn om zich terug te trekken. Daar is bij de renovatie geen rekening mee gehouden en/of dit is niet haalbaar.

Artikel 6 stelt dat paarden per dag tenminste vier uur vrije beweging moeten hebben. Ook dit wordt door de geplande renovatie niet gerealiseerd. In het beste geval, wanneer er dag en nacht paarden rouleren in de binnenbak zullen maximaal 36 paarden aan de dagelijkse vier uur vrije beweging komen. Deze vrije beweging is ondermaats omdat ze plaatsvindt in een stoffige binnenbak of kleine paddock, ook dan komen de paarden onvoldoende buiten en kunnen amper natuurlijk gedrag vertonen.

Rijbakken

Na de renovatie beschikt DHM over twee rijbakken die weliswaar groot genoeg zijn voor vrije beweging in een groep, maar ongeschikt voor het vertonen van natuurlijk gedrag. Paarden kunnen

---

⁴³ <https://www.stadsherstel.nl/94/diversen/nieuws/details/waarom-we-ons-keihard-in-gaan-zetten-voor-de-hollandsche-manege?id=9615>

⁴⁴ <https://www.stadsherstel.nl/94/diversen/nieuws/details/vrienden-starten-crowdfunding-voor-behoud-manege-doe-ook-mee?id=10385>

niet foerageren of grazen in de stoffige binnenbak, hebben geen toegang tot frisse buitenlucht en zitten in een saaie, niet inspirerende omgeving. De rijbakken worden gedurende de nacht (vanaf tien uur 's avonds) en soms in de ochtend niet gebruikt. 's Middags en 's avonds zijn er lessen. Stel dat de twee rijbakken van tien uur 's avonds tot tien uur 's morgens niet gebruikt worden, dan kunnen gedurende twaalf uur in twee rijbakken paarden losgelaten worden. Zelfs in het meest optimale geval, waarbij 's-nachts gerouleerd wordt en er zes paarden tegelijk in een bak kunnen loslopen, is er te weinig ruimte om de paarden dagelijks allemaal los te laten lopen.

Paddocks

Omdat de ruimte in de twee paddocks (9 x 3 meter) zeer beperkt is, zal het er in de praktijk op neer komen dat de meeste paarden alleen of op zijn hoogst met zijn tweeën in de twee paddocks buiten kunnen staan. Van kuddegedrag, grazen of een sprintje trekken is geen sprake. Dit kan niet meegeteld worden als vrije beweging, het is meer een luchtje scheppen.

Deze oplossingen zijn onvoldoende omdat de paarden óf alleen staan in de kleine paddocks waar ze niet kunnen rennen en geen kuddegedrag kunnen vertonen, óf los in de binnenbak die erg saai en stoffig is. Geen van de losloopmogelijkheden op het terrein geeft de mogelijkheid om volledig natuurlijk gedrag te vertonen.

Conclusie

Bij De Hollandsche Manege (DHM) in Amsterdam wordt niet goed met paarden omgegaan. De aangekondigde verbouwing biedt geen soelaas: er is simpelweg te weinig plek om dierenwelzijn te waarborgen. De paarden moeten daarom zo snel mogelijk elders worden ondergebracht.

De situatie van de paarden is matig tot slecht. Ze staan zich een groot deel van de dag te vervelen, in een stal met vaak hoge concentraties ammoniak en fijnstof. Mogen ze eenmaal uit hun stal, dan is dat om rondjes te lopen met een kind of volwassene op hun rug. De paarden komen – op twee weken per jaar na – niet los buiten, hebben te weinig vrije beweging en kunnen zich nauwelijks naar hun aard als sociale kuddedieren gedragen. Dat is in deze tijd onacceptabel.

Dier&Recht is van mening dat het welzijn van de paarden voorop dient te staan: ze moeten gevrijwaard zijn van (onnodige) stress, ziektes en verwondingen, en plezier kunnen hebben in hun leven. Dat kan om te beginnen doordat de paarden volgens de wettelijke normen gehouden worden. Dat is een fundamenteel recht waar niet van afgeweken mag worden. Daarbovenop dient er een belangenafweging gemaakt te worden tussen het belang van de dieren en dat van de mensen. Dat van de mensen is een Levend Paardenmuseum, dat van de paarden is een fatsoenlijk leven, een leven dat de moeite waard is geleefd te worden.

De Sectorraad Paarden heeft in 2011 de *Gids voor Goede Praktijken* opgesteld en het *Keurmerk Paard en Welzijn*. Aan beide voorschriften voldoet de DHM niet, evenmin als aan de normen van het *Paardenbesluit* (2011). Een van de vennoten van DHM vervult functies bij het Keurmerk Paard en Welzijn en bij de Sectorraad Paarden. Opmerkelijk aangezien hij geen wetenschappelijke achtergrond heeft m.b.t. dierwelzijn of diergedrag en de absolute minimum normen voor paardenwelzijn niet haalbaar zijn in eigen bedrijf.

Ten onrechte denkt men in Nederland dat wij vooroplopen met dierenwelzijn. In het Verenigd Koninkrijk is er een *Code of Practice*, gesteund door de overheid, die voorschrijft dat paarden moeten kunnen grazen en voldoende beweging en socialisatie moeten hebben.⁴⁵ De Denen eisen dat de paarden een sprintje kunnen trekken en dat de buitenruimte per paard minimaal achthonderd m² beslaat. Dit zijn redelijke eisen die wat Stichting Dier & Recht betreft algemeen geldend moeten worden voor alle door mensen gehouden paarden, inclusief alle maneges. Maneges, zoals de DHM, zonder ruimte om de paarden dagelijks buiten los te laten lopen zijn niet meer van deze tijd.

---

⁴⁵ DEFRA et al., 2002. Equine industry welfare guidelines compendium for horses, ponies and donkeys. (A compendium produced by a number of al organizations including the Department for Environment, Food & Rural Affairs) ADAS Consulting Ltd., Wolverhampton. Je niet houden aan de Act is geen overtreding op zich, maar het vormt een richtlijn voor de goede verzorging van paarden die ook in rechtszaken leidend is.